

MINTAQALAR IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDAGI TAFOVUTLAR VA ULARNI KAMAYTIRISH YO‘LLARI

Asatullayev Fatxulla

Annotatsiya: Ushbu tezisda mintaqalar o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish tafovutlarining mohiyati, ularning yuzaga kelish sabablari hamda O‘zbekistonda hududiy tafovutlarni kamaytirishga qaratilgan davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Statistik ma’lumotlar asosida hududlararo farqlar baholanib, ularni yumshatish bo‘yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: mintaqaviy iqtisodiyot, hududiy tafovutlar, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, kichik sanoat zonalari, subventsiya, infratuzilma.

Mintaqalar rivojlanishidagi eng muhim vazifalardan biri – turli hududlar aholisining turmush darajasi bo‘yicha tafovutlarni bartaraf etishdan iborat. Mintaqaviy iqtisodiyot milliy iqtisodiyotning hududiy muammolarini o‘rganish hamda ushbu muammolarni hal qilish yo‘llari va mexanizmlarini aniqlash bilan shug‘ullanadi. Hududlararo tafovutlarning chuqurlashuvi mehnat resurslarining yirik shaharlarga oqib o‘tishi, ichki migratsiyaning kuchayishi va ijtimoiy tarangliklarning ortishi kabi salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Shu bois hududiy tafovutlarni ilmiy asosda o‘lchash va ularni kamaytirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Hududlararo tafovutlarning yuzaga kelishi bir qator obyektiv va subyektiv omillar bilan bog‘liq. Obyektiv omillarga hududning tabiiy-iqlim sharoiti, mineral-xomashyo resurslari bilan ta’minlanganligi, geografik joylashuvi va transport kommunikatsiyalariga yaqinligi kiradi. Subyektiv omillar qatoriga esa ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi, mahalliy boshqaruv samaradorligi, investitsiya muhitining holati hamda malakali kadrlar bilan ta’minlanganlik kiritiladi. Hududiy tafovutlarni o‘rganishda iqtisodchi olimlar tizimli tahlil, balans uslubi, normativ usul, kartografik uslub, iqtisodiy-matematik modellashtirish hamda taksonomik uslub kabi ilmiy uslublardan keng foydalanadilar. Xususan, taksonomik uslub muayyan hududni unga bo‘ysunuvchi iyerarxik taksonlarga ajratish orqali tuman va shaharlar darajasidagi tafovutlarni ham baholash imkonini beradi.

O‘zbekistonda hududiy muammolarni o‘rganish va ularni hal etishda tizimli yondashuv shakllantirilgan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-yanvardagi PQ-4102-sonli Qaroriga muvofiq hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, aholining yashash sharoitlarini tubdan yaxshilash bo‘yicha izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Hududlarni sektorlarga bo‘lib ishni tashkil etish tizimi joriy etilib, «tuman (shahar) – viloyat – respublika» tamoyili asosida

vertikal boshqaruv yo'lga qo'yildi, har bir hududda aniqlangan muammolarni hal etish bo'yicha hududiy va respublika «yo'l xaritalari» ishlab chiqilmoqda.

Hududlararo tafovutlarning hozirgi holatini baholash uchun 2025-yil yakunlari bo'yicha ayrim ko'rsatkichlarni ko'rib chiqamiz (1-jadval).

1-jadval

Hududlar kesimida ayrim ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar (2025-yil)

Hududlar	Jami investitsiyalar, mlrd so'm	Respublik a budjeti ulushi, %	Aholi mablag'lari ulushi, %	Turar-joylar, ming kv.m
O'zbekiston Respublikasi	591 141,0	4,7	6,3	15 908,8
Qoraqalpog'iston Respublikasi	27 010,1	3,8	6,0	841,5
Andijon	32 909,9	3,8	7,6	1 335,6
Buxoro	42 916,0	2,5	8,3	1 518,6
Jizzax	24 889,9	4,9	5,1	540,0
Qashqadaryo	39 876,0	3,6	7,0	1 061,4
Navoiy	43 113,2	1,8	5,8	716,7
Namangan	61 125,3	3,0	5,7	1 533,2
Samarqand	38 281,9	5,1	4,6	436,5
Surxondaryo	22 758,4	8,7	11,6	1 364,1
Sirdaryo	17 227,2	4,7	2,2	136,1
Toshkent viloyati	79 352,0	4,7	6,3	1 997,7
Farg'ona	32 466,8	3,8	9,6	1 630,8
Xorazm	22 621,2	7,1	17,7	1 769,7
Toshkent sh.	105 708,3	6,8	2,7	1 000,1

Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Jadval ma'lumotlari hududlararo tafovutlarning bir qancha muhim jihatlarini ochib beradi. Birinchidan, asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalarning eng katta hajmi Toshkent shahri (105,7 trln so'm) va Toshkent viloyati (79,4 trln so'm) hissasiga to'g'ri kelgan bo'lsa, Sirdaryo viloyatida bu ko'rsatkich atigi 17,2 trln so'mni tashkil etdi – farq olti barobardan ortiq. Ikkinchidan, moliyalashtirish manbalari tarkibida ham hududiy xususiyatlar kuzatiladi: Surxondaryo viloyatida respublika budjeti mablag'larining ulushi 8,7 % bilan eng yuqori bo'lsa, Navoiy viloyatida bu ko'rsatkich 1,8 %ni tashkil etadi. Bu ayrim hududlarning budget qo'llab-quvvatlashiga

nisbatan yuqori darajada bog‘liqligini ko‘rsatadi. Uchinchidan, Xorazm viloyatida aholi mablag‘lari ulushining yuqoriligi (17,7 %) hududda yirik korporativ va xorijiy sarmoyalar yetishmasligini qoplashda aholining o‘z resurslari muhim rol o‘ynayotganidan dalolat beradi.

Shu bilan birga, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish borasida ijobiy siljishlar mavjud. 2025-yilda respublika bo‘yicha 15 908,8 ming kv.m turar-joy ishga tushirilib, 2024-yilga nisbatan 2,8 %ga o‘sdi; ularning 10 538,1 ming kv.m yoki uchdan ikki qismi qishloq joylarga to‘g‘ri keldi. Shuningdek, 925,1 km suv tarmog‘i ishga tushirilib, uning 80,5 %i qishloq hududlari hissasiga to‘g‘ri keldi. Bu davlatning qishloq joylardagi turmush sharoitini yaxshilashga qaratilgan maqsadli siyosatining amaliy ifodasidir.

Hududiy tafovutlarni kamaytirish borasida Harakatlar strategiyasi va undan keyingi dasturiy hujjatlarda belgilangan quyidagi yo‘nalishlar muhim ahamiyatga ega: har bir hududning tabiiy, mineral-xomashyo, sanoat, qishloq xo‘jaligi, turistik va mehnat salohiyatidan kompleks hamda samarali foydalanishni ta‘minlash; rivojlanish darajasi nisbatan past bo‘lgan tuman va shaharlarni, eng avvalo, sanoat va eksport salohiyatini oshirish yo‘li bilan jadal rivojlantirish; kichik sanoat zonalarini tashkil etish, yirik xo‘jalik birlashmalarining mablag‘larini, bank kreditlarini va xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb qilish hisobiga kichik shaharlar va shaharchalarni rivojlantirish; sanoat va xizmat ko‘rsatish sohasini jadal rivojlantirish hisobiga subventsiyaga qaram tuman va shaharlarni kamaytirish hamda mahalliy budjetlarning daromad bazasini kengaytirish; hududlarning ishlab chiqarish, muhandislik-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmasini modernizatsiya qilish.

Xorijiy davlatlar tajribasi ham diqqatga sazovor. Yevropa Ittifoqida hududiy tafovutlarni kamaytirish maqsadida tuzilmaviy fondlar orqali rivojlanishdan orqada qolgan mintaqalarga maqsadli transfertlar yo‘naltiriladi. Xitoyda «G‘arbiy hududlarni rivojlantirish» dasturi doirasida infratuzilma loyihalari va soliq imtiyozlari orqali ichki viloyatlarga sarmoya oqimi rag‘batlantirilgan. Qishloq xo‘jaligiga ixtisoslashgan hududlarda esa klaster modeli – yetishtirish, qayta ishlash va sotishni yagona zanjirga birlashtirish orqali qo‘shilgan qiymatni hudud ichida saqlab qolish tajribasi samarali natija bergan. Ushbu yondashuvlarni mahalliy sharoitga moslashtirgan holda qo‘llash hududiy siyosat samaradorligini oshirishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, hududlararo tafovutlarni kamaytirish – bu bir martalik tadbir emas, balki uzluksiz olib boriladigan tizimli siyosatdir. Rivojlanish darajasi past hududlarga investitsiyalarni yo‘naltirishni rag‘batlantiruvchi maxsus mexanizmlar (soliq imtiyozlari, infratuzilma bilan ta‘minlangan sanoat maydonchalari, kadrlar tayyorlash dasturlari)ni joriy etish, mahalliy hokimliklarning investitsiya jalb qilish borasidagi vakolatlari va mas‘uliyatini oshirish, shuningdek, hududlar rivojlanishini baholashning yagona indikatorlar tizimini takomillashtirish mazkur siyosatning samaradorligini ta‘minlovchi asosiy shartlar hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-yanvardagi «Hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha sektorlar faoliyatini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-4102-sonli Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy — statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasida asosiy kapitalga investitsiyalar. Press-reliz, 24.01.2026. – www.stat.uz
4. Raximova, L. A., Toshov, M. H. (2025). Mintaqaviy iqtisodiyotning tamoyillari va mamlakatimiz iqtisodiyoti bilan bog'liqligi. European science international conference: Studying the progress of science and its shortcomings, 97-103.
5. қизи Раҳмонқулова, Н. О. (2023). Кичик саноат зоналарининг ҳудудлар иқтисодиётини ривожлантиришдаги ўрни. «Экономика и туризм» международный научно-инновационной журнал, 6(14).
6. Supiyevna, B. M. (2024). O'zbekistondagi xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va aholini ish bilan band etish yo'llari. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting, 4(08), 78-84.
7. Bobojonova, M. J., Naimova, N. (2024). Qishloq xo'jaligini klasterlashning xorijiy tajribasi. Analysis of Modern Science and Innovation, 1(3), 65-71.
8. Abidovna, A. S. (2023). Special directions of tourism development in Bukhara region: problems and solutions. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 21, 51-55.